

Pedagogia per a una memòria democràtica

Isabel Carrillo Flores*

Presentació

Maria Zambrano, en la seva obra *Persona y Democracia*, afirma la democràcia com a ordre de vida on l'aprendre a ser i l'aprendre a conviure són possibles. Un ordre en moviment, no determinat ni estàtic, que es va creant i es fa present amb la participació de tothom com a persones amb trets diferencials i biografies diverses. És en el reconeixement que es forma part d'una societat de contorns i essències democràtiques, que es pot adquirir una visió més justa de la pròpia realitat i, a través d'ella, de tota la realitat humana. Recuperem aquí les paraules de Zambrano per afirmar que la democràcia justa necessita de processos pedagògics estimuladors de la consciència històrica, d'un saber veure que, com a contrapunt a una moral desvirtuada «hecha de desdenes persistentes, de negación a ver, pensar, percibir; a vivir a modo íntegro», tenim el dret i el deure de conformar «una ética de la historia» o «una historia en modo ético». Esdevé aquest fer ètic en expressió de responsabilitat en presents on res pot justificar la inacció que pot portar a «dispensar al ser humano de abrazar su tiempo, su circunstancia histórica» (Zambrano, 1988, p. 25).

El monogràfic que compartim neix del compromís, que mou a les autores i els autors que han participat, amb la democràcia i la memòria democràtica. El conjunt d'articles no conforma una visió homogènia, sinó una constel·lació de formes diverses d'aproximar-se a les memòries silenciades, desvirtuades, usurpades. S'aporta, d'aquesta forma, una visió que amplia els seus horitzons per a mostrar una manera d'idear i viure la memòria que és més complexa i més calidoscòpica. Cada aportació ofereix elements singulars per a pensar una pedagogia de la memòria que no vol ser descriptiva ni prescriptiva, però que tampoc fuig de les descripcions ni queda reduïda a la interpretació buida dels elements que la justifiquen. Una pedagogia que no traça un recorregut lineal de la memòria, ni simplifica ni aïlla fets i dades, ni es limita a construir un relat únic del passat.

Lluny de plantejaments hermètics, el que mou a les autores i els autors és compartir el seu pensar i el seu fer a l'entorn de pràctiques educatives i pràctiques de recerca on la memòria és alhora objectiu, contingut i acció. És un compartir solidari que enriqueix el coneixement, però que no té com a finalitat la rèplica, sinó posar a dialogar diferents formes d'aproximar-se a una pedagogia de la memòria que en temps i contextos diferents no està exempta de conflictes. En aquesta orientació fem nostres les paraules de Beatriz Restrepo Gallego quan diu que la solidaritat «es el valor de los tiempos presentes y de los por venir»; que ser solidari «es sentir que hacemos parte de un proyecto, de una comunidad, de una institución en cuya razón de ser participamos y a

---

(*) Doctora en Pedagogia. Professora titular del Departament de Pedagogia de la Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya. Investigadora del Grup de Recerca Educativa i del Centre d'Estudis Interdisciplinaris de Gènere. Adreça electrònica: isabel.carrillo@uvic.cat

cuya realización contribuimos de manera decisiva»; i que tenir una ètica de la solidaritat «es ser capaz de fundamentar públicamente el valor de la solidaridad [...] tener la valentía de mostrar en nuestra vida, que frente al egoísmo, el desconocimiento del otro y la indiferencia frente a sus necesidades, es siempre posible otra posible opción.» (Restrepo Callego, 2019, p. 184-185).

Cada veu del monogràfic esdevé invitació a formar part, solidàriament, d'ideacions i projectes pedagògics de memòria. A través dels seus escrits, autores i autors animen a pensar i practicar processos situats que vagin conformant les traces de la memòria democràtica, de les memòries singulars i col·lectives, perdent la por a descobrir el passat viscut, no per recrear-se en ell, ni per crear ancoratges, sinó amb el desig d'obrir els ulls a un present que necessita desxifrar-se, deslligar nusos, i idear-se pedagògicament.

Es així que des de contextos, referents, i perspectives metodològiques diverses, els articles exploren els vincles entre educació, cultura, memòria i democràcia. En conjunt reflexionen sobre la memòria com a dret humà i deure que cal garantir en contextos que opten per la qualitat democràtica. En la seva diversitat, aporten elements que permeten projectar pedagogies de la memòria articulant processos de recerca, experiències formatives i plantejaments de fonamentació i significació.

Investigar per a construir relats plurals de memòria

Els tres primers articles articulen els seus continguts a l'entorn de la investigació i la memòria. Són aportacions que plantegen altres formes d'enfocar els estudis sobre els processos de construcció plural de la memòria, i mostren com la recerca permet descobrir una memòria més sentida, viscuda i significada.

Ian Grovesnor i Eulàlia Collelldemont, en l'article *La pràctica política de la memòria comunitària com a valor de la democràcia*, ofereixen elements per aproximar-se a diferents fonts visuals del període de la Gran Guerra (1914-1919); unes imatges que van ser creades per la persona adulta i que interpel·len a qui les mira. A través de les fonts visuals s'articula un assaig sobre la memòria que planteja qüestions d'ordenació i situació, de metodologia i d'epistemologia. El contingut esdevé un exercici lliure que proposa la reflexió oberta per a investigar la possibilitat de diferents veïnatsges, muntatges, recorreguts plurals en les formes de copsar i narrar una memòria comunitària que sigui participada. La memòria compartida es presenta com una de les vies possibles que fiancen el poder fer una història sobre l'educació des dels principis de justícia social, al mateix temps que es va articulant una història democràtica de la pedagogia.

A continuació, Ana Luísa Paz, en el seu article *A construção da memória histórica pelas atualidades cinematográficas: uma outra história da educação pela sétima arte?*, situa en l'agenda de recerca la discussió sobre el buit en els estudis sobre l'Estado Novo (1933-1974) a Portugal. El contingut situa el debat sobre la recuperació d'una memòria usurpada pel règim, plantejant com a repte d'investigació fer una història de l'art encara no escrita que doni elements per a construir un altre relat que sigui contrapunt a la pròpia memòria històrica delimitada pel règim. Ho fa a través de l'estudi de registres físics i d'una metodologia d'investigació que posa en relació memòria del passat, ús del passat en el present, i construcció de la pròpia memòria del cine.

L'article *Las bitácoras del Salón de Nunca Más de Granada: efectos transformadores de una escritura no mediada*, de Marda Zuluaga-Aristazábal, presenta els resultats d'una

recerca a l'entorn dels processos de transmissió i elaboració del passat violent a Colòmbia. La investigació centrada en les bitàcoles del *Salón de Nunca Más* de Granada (lloc de memòria del conflicte armat colombià) desxifra l'apropiació d'un espai de memòria per part de la ciutadania. El *Salón* es va enriquir amb l'escriptura de les persones que el visiten. Els escrits d'infants, de joves, dones adultes i ancianes, expressen els impactes del conflicte en les seves vides i mostren els processos d'elaboració subjectiva de les violències viscudes. L'autora evidencia com l'escriptura es torna instrument per a construir altres relats dignificadors de la memòria. No són escrits que mostren la correcció formal dels textos, sinó les formes d'un dolor que es fa públic i en aquet fer-se públic va trobant les estratègies de resignificació i reconciliació.

Formació per a una memòria justa

De forma complementària a la recerca, pensar la formació i desenvolupar pràctiques de memòria és el que centra l'interès dels següents articles que evidencien la no neutralitat de la investigació y de la formació. Les aportacions sobre experiències educatives a l'entorn de la memòria i la promoció de la veritat i la convivència, en l'àmbit universitari i en els entorns públics, expressen la dimensió ètica de la memòria i el seu valor per a una formació ètica i justa.

M^a del Carmen Agulló Díaz, en l'article *La darrera lliçó dels mestres valencians: proposta formativa de pedagogia de la memòria per l'alumnat de magisteri*, narra l'experiència formativa realitzada amb estudiants de magisteri a través d'una proposta pedagògica basada en la recuperació de les històries d'onze mestres valencians afusellats. L'article contextualitza l'experiència en la dictadura franquista i les seves pràctiques repressives sistemàtiques de violació dels drets humans. A través de diferents activitats es pretén que les i els joves estudiants puguin conèixer i denunciar la política d'extermini de la que també va ser objecte el col·lectiu de mestres. L'autora posa de manifest el silenci que va acompanyar la transició dificultant l'educació per a la ciutadania, i planteja una formació de mestres que incorpori la memòria exemplar com a contingut conceptual, procedimental i actitudinal.

L'article *La investigació formativa en memòria democràtica i educació a la universitat*, de Núria Padrós-Tuneu, Núria Simó-Gil i Josep Casanovas-Prat, presenta una experiència de caràcter interdisciplinari que ha tingut per a objectiu implicar a estudiants de diferents cursos dels graus d'Educació Social i Mestres en el procés de conservació i difusió de la memòria del professorat que ha estat vinculat a la Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes de la UVic-UCC des de la seva fundació l'any 1977. L'experiència fa visible el valor d'una formació on joves estudiants aprenen a investigar fent investigació, i a l'investigar van donant forma a la memòria democràtica. I ho fan a través d'entrevistes inter-generacionals que permeten conèixer les trajectòries de professores i professors que formen part d'una generació que va viure la seva infantesa i adolescència durant l'època franquista, la seva joventut durant la transició democràtica, i que van mostrar de diferents maneres, un compromís polític, social i/o educatiu amb el nostre país.

L'aportació de Jordi Guixé Corominas, *Memoria y transmisión. Trabajo y ejemplos de arte y pedagogía memorial desde el Observatorio Europeo de Memorias*, situa la memòria en actuacions en l'àmbit públic amb la finalitat de contribuir a la sensibilització i formació de qui participa en cada projecte i, de forma global, a tota la ciutadania. En la prime-

ra part analitza les polítiques públiques de memòria a escala europea i els nous mètodes per a treballar la memòria que es plantegen des de l'Observatori Europeu de Memòries. En una segona part de l'article es presenten exemples d'accions de memòria que interpel·len i impliquen a ciutadanes i ciutadans. No es limita l'autor a la descripció d'una exposició sobre Auschwitz; del mural a Barcelona art i educació de la Memòria de l'Holocaust; o del mural sobre Esteve Canyelles, deportat a Mauthausen, fet a Torredembarra. Aquestes accions són, en si mateixes, objecte d'estudi i anàlisi mostrant els processos pedagògics artístics i creatius que s'activen i que contribueixen a la transmissió del passat recent en els espais públics.

Principis i significacions de la memòria democràtica

Els continguts dels dos darrers articles aporten reflexions transversals per a pensar els fonaments pedagògics orientadors de pràctiques d'investigació i de formació que contribueixin a traçar una memòria democràtica contextualitzada. Són contribucions que, en si mateixes, no es presenten com a un corpus teòric tancat, sinó que els seus continguts inviten a conversar, interrogar, analitzar, reflexionar, i desvetllar la consciència d'una manera crítica i propositiva. Les dues aportacions, juntament amb les anteriors, constitueixen un gest honest de corresponsabilitat amb la pedagogia, la memòria i la democràcia.

L'article *Principios para una Pedagogía de la Memoria Crítica* d'Isabel Carrillo Flores, posa en relació l'estudi d'informes del relator especial de les Nacions Unides sobre promoció de la veritat, la justícia, la reparació i les garanties de no repetició, amb elements conceptuals i aportacions sobre memòria en contextos de conflicte i de transició democràtica. La finalitat és traçar un contingut que explicita les tensions que genera el pensar la memòria com a bé comú i requisit necessari per a la justícia transicional. En contraposició a l'oblit, la negació i la distorsió històrica, es defensa una pedagogia de la memòria crítica. Posar en el centre de l'educació la memòria, i projectar la seva vivència com a dret humà, és l'eix articulador dels principis pedagògics mínims que proposa l'autora per a pensar i dur a la pràctica una memòria justa que projecta el seu valor en la conformació de societats democràtiques.

Per la seva part, Carlos Aldana Mendoza, en el seu article *Visibles y protagonistas: el derecho de los pueblos indígenas (y todos los pueblos) de Guatemala a una pedagogía de la memoria histórica*, reflexiona sobre la memòria com a dret humà front a la cultura de la violència que imposa l'oblit de les històries de patiment. Per l'autor la memòria activa és inspiradora de formes d'afrontar el dolor, l'exclusió, la repressió i l'abandonament provocats per polítiques opressores i silenciadores de la història dels pobles de Guatemala. Defensa una pedagogia de la memòria històrica que es projecta des d'una dimensió política amb la finalitat de transformar la pedagogia de l'amnèsia en una pedagogia que articula la comprensió dels orígens i causes de la violència estructural imposada pel poder polític i militar; l'elaboració i resignificació dels processos viscuts, i la visibilització i protagonisme dels pobles indígenes, de les víctimes i supervivents.

Amb aquest monogràfic es vol contribuir a situar la memòria en les agendes polítiques i pedagògiques, és a dir, traslladar la memòria de la marginalitat i l'opacitat de la que sovint és objecte en l'educació, tant pel que fa als processos de recerca com als processos de formació. Es fa amb el convenciment que una altra opció és possible, l'opció de situar en el centre la memòria democràtica per a contribuir a eliminar les

barreres que encara avui dificulten tenir consciència històrica, comprendre, com diu Zambrano, que «el hombre ha sido siempre un ser histórico. Más hasta ahora, la historia la hacían solamente unos cuantos, y los demás solo la padecían. Ahora, por diversas causas, la historia la hacemos entre todos; la sufrimos todos también y todos hemos venido a ser sus protagonistas» (Zambrano, 1988, p. 11).

Referències

Restrepo Gallego, B. (2019) *Convicciones y magisterio. Ensayos escogidos*. Medellín, Editorial EAFIT.

Zambrano, M. (1988) *Persona y Democracia. La historia sacrificial*. Barcelona, Anthropos.